

Illusie volgens het illuseum.

Zien is een primordiale activiteit. Volgens sommigen boeten in de Westerse cultuur de andere zintuigen aan belang in - het gehoor, de smaak, enzovoort, zijn bij wijze van spreken de "onooglijke" zintuigen geworden.

Het verwondert niet dat heel wat begrippen verbonden zijn met het zien. Neem bijvoorbeeld de Latijnse stam 'spec' en zijn afleidingen: specifiek (= apart bekeken), aspect (= vanuit één gezichtspunt bezien), spectrum (= wat allemaal te zien is), spektakel (= opvallend voor het oog), speculeren (= uitkijken naar succes), ... In het Nederlands treft u de notie -zien- aan in flink wat figuurlijke betekenissen: aanzien, afzien, doorzien, nazien, neerzien, opzien, omzien, ontzien, uitzien, toezien, voorzien en voorzichtig... Er is een belangrijke samenhang met inzien/inzicht: u begrijpt maar iets goed, als u het als het ware in gedachten voor u ziet. Sommige psychologen menen dat je niet kunt denken zonder verbeelding, dat met andere woorden denken - zelfs routinedenken - een vorm is van innerlijk zien. Gedachten zijn veeleer denk-beelden. Het Franse 'savoir' drukt het letterlijk uit: weten is een bijzonder geval van zien. "Zo te zien" is synoniem van "kennelijk". Licht symboliseert de Rede, cfr. de term Verlichting. Een ziener is iemand die het allemaal weet. De allerhoogste wordt vanzelfsprekend de voorZIENigheid genoemd.

Kijken, zien, het zicht, de gezichtszin, enzovoort beschouw ik losweg als synoniemen. De beste term lijkt mij "het visueel systeem". Het woord 'systeem' maakt duidelijk dat het om een aantal elementen gaat die met elkaar verbonden zijn, met name: het oog, de bezenuwing tot in de hersenen, en de diverse zones in de hersenschors die betrokken zijn bij het kijken. 'Visueel', want ik heb het over wat de hersenen met lichtinformatie aanvangen: lichtprikkels signaleren, combineren, hercoderen, enzovoort. De zin van het systeem ligt in het uiteindelijke resultaat: het wonder van ... het kennen van de wereld.

Waarnemen, percipiëren, gewaarworden (wat een prachtig woord!) omvatten in principe alle zintuigen.

Er is geen begin en geen einde aan zien: de processen nemen een aanvang zodra u wakker wordt, tot u in slaap valt. Het ligt daar in de visuele hersenschors nooit stil! Zelfs uw dromen maken gebruik van deze machinerie. Dat neemt niet weg dat u zich kunt afsluiten van de buitenwereld, en de zintuiglijke input tijdelijk niet in uw bewustzijnsstroom opneemt. Hoe dat in elkaar steekt weet vooralsnog niemand.

Er bestaat een grammaticale wending die een eenheidsmaat van kijken suggereert: "een waarneming" of "een gewaarwording". De grammatici zouden het onbepaalde lidwoord en a fortiori het telwoord hier moeten verbieden, want wie slaagt er nu in "1 waarneming" af te grenzen? Hooguit kan ik instemmen met een gelijkstelling van "een" waarneming aan een aandachtspiek voor een voorwerp of voor een samenhangend tafereel.

Dank zij de ruime, brede, welwillende, en slordige criteria van de hersenen stoken de meeste waarnemingen goed met elkaar. Bijvoorbeeld, u ziet 's avonds in het flakkerend licht van de televisie uw woonkamer niet zoals op een zonovergoten middag, maar toch (h)erkent u hem als DEZELFDE. Dat getuigt dus van goede wil en een welkom abstractievermogen, en omvat geen illusies. Psychologen spreken van constantie: ondanks variatie toch identiteit (h)erkennen. In sommige gevallen stoken waarnemingen niet met andere waarnemingen of niet met wat u meent te weten over een ding. Niet altijd, maar soms valt u dat op. U bent het geamuseerde of vertwijfelde slachtoffer van een illusie, meent u. Als ik deze opvatting van optische illusie overneem, dan is de optische illusie een occasioneel verschijnsel: een min of meer toevallige schikking van visuele factoren brengt u tijdelijk tot een besef van een zekere incongruentie, die evenwel oplosbaar is en een uitleg heeft. Dit is een brave omschrijving.

Ik ken geen enkele DEFINITIE van "illusie" die aan kritiek weerstaat. Er wel een hebben, zou het toch niet gemakkelijker maken om te beoordelen of een bepaald voorbeeld wel of niet als illusie moet gerekend worden. Is de regenboog wel of geen visuele illusie? De bijvoeging 'optisch' legt de nadruk op het natuurkundige aspect, terwijl de term 'visueel' de hersenen van de toeschouwer als referentie neemt of zijn psychologie.

Het zintuig dat bij veel mensen vertrouwen opwekt is niet toevallig het oog. Denkt u bijvoorbeeld aan het spreekwoord "eerst zien en dan geloven". Hierin schuilt de veronderstelling dat het oog niets dan de waarheid oplevert. In een redenering is iets "zus of zo aangezien..." en dan volgt een argument; het voegwoord 'aangezien' verradt dat het zien een overdonderende bewijskracht heeft. Wat u waarneemt, NEEMT u voor WAAR. U en ik, we zijn doordrongen van de gewoonte om met onmiddellijkheid te geloven in en te reageren op onze waarnemingen. Iedereen weet inmiddels wel beter, maar toch: kijken gaat instinctief tezamen met het gevoel de echte toedracht te zien. Dat is waarom een goede goocheltoer een ontstellend effect kan sorteren.

Het zien is niet zonder eigenaardigheden, vooral bij het beoordelen van vreemde fenomenen. Als u zich daar voldoende bewust van bent, dan neigt u automatisch tot een welgekomen scepticisme wanneer bijvoorbeeld iemand beweert een UFO te hebben waargenomen - hopelijk ook in het geval u het zelf bent die de UFO zag.

Dit museum gaat over honderd en een manieren om u te vergissen. Het relativeert uw zin voor onmiddellijke waarheid.

De opvatting dat de hersenen dankzij waarnemen en/of denken beschikken over een waarheidsgetrouwe kopie van de buitenwereld is onhoudbaar. Het zal voldoende blijken dat het de hersenen, en dus de evolutie, nooit te doen is (geweest) om een exact beeld te verwerven van de wereld der dingen. Dat is een onnodige luxe; het is er altijd al op aangekomen om een VOLDOENDE nauwkeurig beeld van die wereld te hebben om veilig rond te trekken, om aan eten te geraken, en om de dingen te manipuleren. U ziet de dingen zo goed als uw behoeften het nodig hebben, en waarheid is nog altijd geen behoefte, niet van plant of dier en ook niet van de mens. Uw hersenen puren voldoende kennis uit de waarnemingen, nuttig voor uw overleving in een barre wereld (aha, daar hangt een bes; ola, daar schuilt een beest).

Het woord illusie lokt bij verschillende vaklui een 'aha!' uit. De goochelaar veert recht en meent dat het gaat over zijn goocheltrucs, waarin assistentes zweven, verdwijnen, doorgezaagd worden of op een andere manier gemarteld. De psychologen hebben het over hun perceptuele illusies. De schilder glimlacht, en in zijn kielzog alle andere picturale artiesten, tot en met de

militaire camouflator, in de stelligste overtuiging dat het over de essentie van hùn vak gaat: in hun panelen creëren zij immers de indruk van alle mogelijke voorwerpen, of suggereren bepaalde eigenschappen. In al deze betekenissen is er een toeschouwer die een visueel gegeven aanziet voor iets, dat onwaar is. Soms bent u als toeschouwer compleet beetgenomen, bij de meeste cameratrucs van de filmtrucage bijvoorbeeld. Soms bent u zich bewust van wat alleen maar een poging tot optisch bedrog blijkt, wanneer u bijvoorbeeld cosmetica doorziet.

'Optisch bedrog' is maar één vorm van 'illusie'. Elke verteller is een illusionist, want wat is een verhaal anders dan een uurtje illusie? Maar ook de reclameman, omdat hij dromen verkoopt in plaats van producten. Of de oplichter, om dezelfde reden. De filosoof heeft het goede recht de illusie uit te roepen tot het hoofdthema van de filosofie, want in zijn laatste analyse blijkt elke zingeving een illusie te (moeten) zijn en wentelt u zich elke seconde in illusies over alles en nog wat (u kunt en u wilt ook niet anders).

Presentaties van rariteiten hebben een lange geschiedenis.

Allicht was er aan de hoven van farao's en keizers, en later van middeleeuwse heersers, in het Westen en elders, belangstelling voor de speciale gevallen. Het kon een uitzonderlijke edelsteen zijn, een misgeboorte, een uitvinding of een getalenteerde persoon, enzovoort. Een grote sprong vooruit : in 1560 sticht Giovanni Battista della Porta in Napels een soort wetenschappelijke academie, een van de eerste in zijn soort: 'Academia Secretorum Naturae' (let u eens op deze spannende betiteling: academie van de geheimen uit de natuur). Zijn vierdelig boek van 1558 'Magia Naturalis' – maar in 1589 zijn het al 20 delen – is een encyclopedie van wat leuk en leerzaam was. Wellicht trekt het ene aspect het andere mee, zo was dat vroeger en dat is nu niet anders. Aan de wieg van de wetenschappelijke tijdsgeest – u bent nu in de 17de eeuw - staan zeker de zogenaamde rariteitenkabinetten of Wunderkammern. Wie rijk was, en slim genoeg om interessante stukken te herkennen, legde zich toe op het verzamelen van opmerkelijke zaken. Een brok koraal, een trompe l'oeil, een magneet, een exotisch gewas, een opgezet dier, bepaalde chemische stoffen, een vervormende spiegel, enzovoort. Optische illusies ontbraken echt niet in zulke verzamelingen: anamorfose, miroire sorcière, arcimboldesk schilderwerk, toevallig herkenbaar beeld in een marmersteen, optisch instrument... het paste er allemaal bij. Sommige verzamelaars hielden het bij één kast – een kabinet – anderen richtten een hele zaal in – ook kabinet geheten. Zo ook keizer Rudolf van Habsburg (1552 – 1612), die zich daarenboven goed omringde met kunstenaars en wetenschappers. De schilder Arcimboldo bijv. verbleef er vele jaren. De drang tot classificeren en begrijpen van deze meest verscheiden voorwerpen, is beslist een grondslag van de Verlichting. Uit de verwondering komt immers het onderzoek voort.

Het rariteitenkabinet evolueert enerzijds naar het serieuze laboratorium, anderzijds naar het rondtrekkend kermispektakel allerlei, met het museum er tussenin.

In deze traditie plaatst het illuseum zich.